

чернігівським князям кочовики – дуже часто саме з цих територій місту загрозувала смертельна небезпека. Розуміючи це, князі намагались якомога надійніше захистити цей напрямок. Коли ж постало питання про розміщення в межах князівства нових васалів – кочових племен ковуїв, то саме територія Задесення з його солончаками і обширною заплавою виявилась найкращою для цього територією, а вибір місця для побудови фортеці був без сумніву дуже вдалим: навіть в середині XII ст., коли на території Подесення вирувало полум'я феодальних міжусобиць, літописи не зафіксували жодної спроби захопити її.

Література

1. Коваленко В., Ситий Ю. Батурин відкритий археологами // Батуринська старовина. – К., 2010. – С. 2. Коваленко В.П., Мезенцев В. И., Моця А.П., Ситий Ю. Н. Батурин – неизвестный город Южной Руси // Славянский мир Полесья в древности и средневековье. – Гомель, 2004. – С. 94, 97.
3. Мавродин В.В. Очерки истории Левобережной Украины. – СПб., 2002.
4. Приймак В.В., Поряднева В.О. Населені пункти на шляху з Чернігова до Білої Вежі й Тмутаракані // Археологія. – 2002. - № 3. – С. 108-114.

Володимир Коваленко (Чернігів), завідувач кафедри історії та археології України, доцент Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, кандидат історичних наук

Володимир Мезенцев (Торонто, Канада), професор Славистичного відділення Торонтського університету, кандидат історичних наук

Юрій Ситий (Чернігів), ст. наук. співробітник, заст. директора Центру археології та стародавньої історії Північного Лівобережжя Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка

Дослідження флігеля на подвір'ї садиби Івана Мазепи на Гончарівці в Батурині

Гетьманська столиця Батурин XVII – початку XVIII ст. була великим квітучим містом України. Окрім власне міста з його Цитаделлю, Фортецею, відкриті посади й поділ, численні хуторці й садиби козацької старшини. До його складу входила також і замська резиденція Гетьмана України Івана Мазепи, що була розташована в ур. Гончарівка (Рис. 1), за 2 км вище за течією р. Сейм від центру Батурина [1, 39 – 42; 2, 209 – 210].

Садиба займала мис високої (до 10 м) лівобережної тераси р. Сейм, утворений краєм останньої та великим яром, що впадає в заплаву дещо південніше точки перетину шляхів Київ – Москва та Батурин – Конотоп. Судячи з конфігурації і правильної (близької до трикутної) форми (Рис. 2), резиденція створювалась за чітким, заздалегідь продуманим планом. Для її

спорудження була обрана рівна ділянка від згаданого яру до повороту тераси, площею близько 9 га, по периметру якої з напільного боку (із заходу та з півдня) відривається рів (глибина 2,8 м, ширина 6 м) та насилається вал (висота 1,5 м, ширина 9 м) з п'ятьма земляними бастионами.

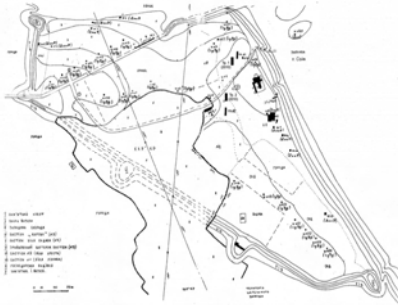

Рис. 2. План резиденції Івана Мазепи на Гончарівці

За 100 м на південний захід від кінцівки мису та за 9 – 11 м від краю тераси на Гончарівці місцева усна традиція розміщувала палац Івана Мазепи. Ще влітку 1960 р. тут пробувала провести розвідкові дослідження група українських архітекторів під проводом

М. Цапенка. Навіть були закладені кілька невеличких зондажів, що не виявили непорушених ділянок кладки, і роботи були припинені [3, 19 – 33]. З 1995 р. дослідженням вказаного об'єкту займається Батуринська Міжнародна археологічна експедиція Чернігівського національного педуніверситету імені Т.Г. Шевченка (В. Коваленко, Ю. Ситий) та Інституту археології НАН України (О. Моця) за участі науковців з Канади (В. Мезенцев). Саме внаслідок вказаних досліджень вдалося підтвердити припущення про розташування на цьому місці палацу Івана Мазепи.

Вперше “столовий гетьманський дім на Гончарівці” Івана Мазепи згадується у Літопису Самійла Величка при описі подій 1700 р. [4, 602 – 603] Очевидно, палац спорудили у другій половині 90-х років XVII ст. Під час розорення Батурина російською армією 1708 р. ця заміська вілла була вщент пограбована (у т. ч. були вивезені бібліотека, колекція зброї, архів І. Мазепи тощо), але не піддавалася тотальній руйнації. Проте відтоді вона стояла у запустінні, розграбовувалась і поступово розбиралась на будівельні матеріали протягом XVIII –

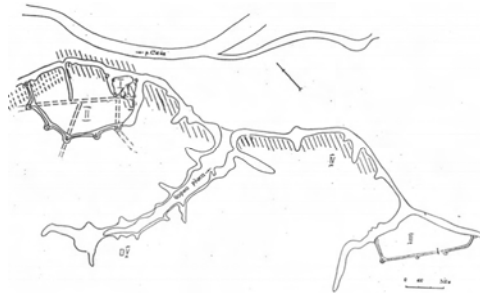

Рис. 1. План Батурина кінця XVII – початку XVIII ст. I – Цитадель; II – Фортеця; III – подвір'я І. Мазепи (Гончарівка); IV – подвір'я К. Розумовського (Теплівка); V – подвір'я В. Кочубея (Чорна Річка)

XX ст. Опис Батурина, зроблений 1726 р., коли місто передавали у власність О. Меншикову, свідчить про його запустіння й занедбаність: “Дворь с садомъ на Гончаровке, ... в оном дворе каменные полаты пустые и

розбитые, там же церковь деревянная с некоторою частью иконостаса. В оном дворе гай березовой и около ево поле пахотное” [5, 310]. В палаці на Гончарівці наприкінці 1704 р. І. Мазепа приймав Жана де Балюза, надзвичайного посла короля Франції Людовіка XIV до царя Петра I. В листі до родича де Балюз повідомляв: " З Московщини я поїхав на Україну, країну козаків, де був кілька днів гостем принца Мазепа ... При його дворі –

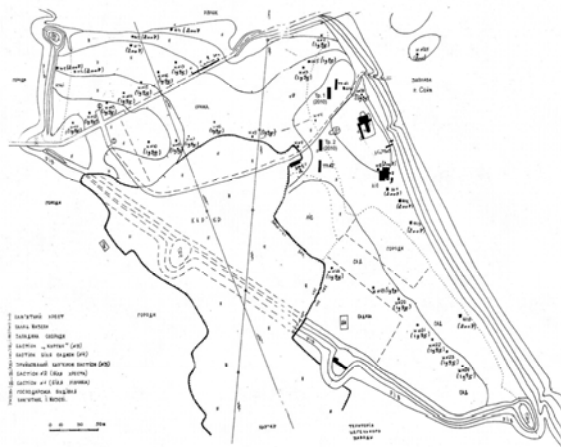

Рис. 3. Малюнок Ф.-В. фон Берхгольца 1744 р.

два лікарі-німці, з якими Мазепа розмовляв їхньою мовою, а з італійськими майстрами, яких є кілька у гетьманській резиденції, говорив італійською мовою. ...У залі його замку, де висять портрети чужоземних володарів, на найвиднішому місці знаходиться гарний портрет його Величності. Там же, але на менше видному місці, я бачив портрети

султана, польського короля та інших володарів" [6, 104 – 105].

Зі свідчень де Балюза можна зробити деякі висновки щодо устрою й облаштування палацу І. Мазепа. Це була досить велика, простора й імпозантна палацова будівля. Тут розташовувались особисті покої, кабінет та канцелярія Гетьмана, бібліотека, колекція зброї і коштовностей, галерея історичних портретів. В палаці перебували секретарі, канцеляристи, лікарі, охоронці, обслуга. Тут були зали, де приймали почесних гостей, відбувалися урочистості, бенкети. Вірогідно, палац будували й оздоблювали італійські майстри, яких згадує де Балюз. Величний гетьманський палац був прославлений і в українській бароковій поезії. У поетичному описі резиденції

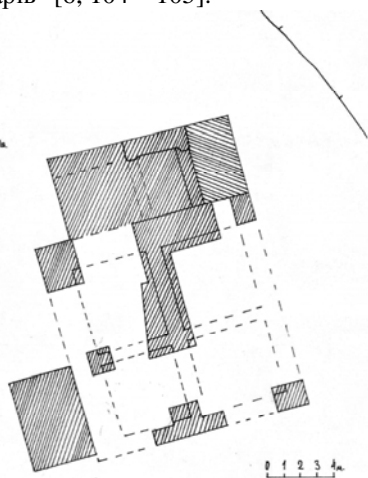

Рис. 4. План палацу Івана Мазепа на Гончарівці за наслідками досліджень 1995 – 2010 рр.

І. Мазепи І. Орловського початку XVIII ст. його з пафосом названо “палацом слави, ...вічною пам’яткою Твоєї справи, Гетьмане.” Рідкісна на той час у Гетьманщині багатоярусність і монументальність резиденції художньо гіперболізується поетом у вислові: “...гетьманський палац височіє до небес” [7, 442]. Розкопки вцілілих частин підмурків та фундаментних ровів палацу дозволяють відтворити у загальних рисах його план (Рис. 4). Це була велика цегляна споруда підквадратної форми з прямокутною прибудовою з півночі і підвалом. Разом з прибудовою її довжина становила приблизно 20 м і ширина 14,5 м (основний об’єм – 15 x 14,5 м). Основна частина підвалу була поділена нахресними стінами на 4 приміщення, приблизно рівні за площею [8, 88 – 89].

Головним джерелом для дослідження архітектури і декору Мазепиного палацу на Гончарівці являється малюнок його руїн (Рис. 3), автором якого є німецький художник-любітель Фридрих-Вільгельм фон Берггольц (1699 – 1771 рр.). 1744 р. він подорожував з Москви до Києва через Батурин у складі пошти імператриці Єлизавети, як обер-камергер майбутнього імператора Петра III і створив серію цінних малюнків визначних світських й церковних споруд цих українських міст, у т. ч. і палацу Івана Мазепи в Батурині. Берггольців кресленик батуринського палацу є дещо спрощеним і схематизованим, що зумовлено, вочевидь, технічним станом руїн та короткочасністю авторової роботи. [9, 10, 12, 13].

За креслеником Ф.-В. Берггольца, палац Гетьмана І. Мазепи мав симетричну центричну об’ємно-просторову композицію, був компактним, триповерховим. Четвертий поверх, мансардовий, завершувався великим бароковим фронтом-аттиком із заокругленим вікном у центрі. На горішніх поверхах, зазвичай, розташовувались особисті покої господаря. Будівлю оперізував розвинутий цоколь. Зовні поверхи відокремлювалися один від одного профільованими карнизами. Наріжжя головного фасаду палацу на кожному поверсі фланкували колони чи напівколони з базами й капітелями корінфського чи композитного ордеру. Використання напівколон в архітектурі палацу підтверджено в ході розкопок, коли були знайдені масивні лекальні напівкруглі цеглини для їх мурування, як спеціально формовані (30 x 14 x 8 см), так і штучно підрізані (? x 18-19 x 5,5 см). Ширина напівколон на фасадах палацу становила близько 30 см. Лінію напівколон над головним карнизом завершували два щипцеподібні фронти, облямовані волютами. По центру розміщено головний вхід до палацу, обрамлений порталом з фронтом-аттиком зі злегка ввігнутими крилами та великим арочним вікном мансардного поверху чи нішею. Фронтон фланкували наріжні стовпчики-пінаклі, облямовані волютами з обох боків і вкриті двохстилими дашками. Вони завершували лінії напівколон над верхнім карнизом. В центрі тимпану намальовано круглу деталь – це міг бути ліпний у тиньку вінок з геральдичною символікою (вірогідно, там поміщався герб І. Мазепи).

За входом розташовувався вестибюль з парадними сходами на три поверхи. Покрівлі на кресленику немає (напевно, вона не збереглася на

1744 р.), але, судячи зі знахідок, будинок мав вальмовий дах, покритий керамічною полив'яною черепицею. Бічні стіни палацу порівняно простіше оздоблені, позбавлені ордерних елементів та фронтонів. Стіни палацу були, очевидно, отиньковані й побілені. На видимій частині будівлі із заокругленими бічними стінами-ризалітами бачимо 15 великих прямокутних вікон (по три на другому і третьому поверхах головного фасаду), облямованих лиштвами з трикутними й лучковими сандриками. Палац мав розвинутий цокольний поверх з глибокими мурованими підземеллями. [10, 5 – 7, 11, 7 – 13]. Поверхи палацу могли сягати у висоту 2 – 2,5 сажнів (4,26 – 5,33 м), а загальна висота будівлі з мансардним поверхом і покрівлею, на думку В. Ленченка, перевищувала 25 м. [12, 120 – 126]. Як впливає з Берхгольцевого кресленика, перекриття батуринського палацу були не склепінчастими, а плоскими, по дерев'яних балках. Це давало змогу створити просторіші, світліші, імпозантніші палацові зали та приміщення. Зали тогочасних палаців мали анфіладне сполучення, різьблені кесоновані стелі, опалювалися камінами та печами, оздобленими поліхромними кахлями, прикрашалися гобеленами, люстрами, світильниками, меблями, зброєю, картинами. Це, безсумнівно, було і в батуринському палаці І. Мазепи.

Під час розкопок залишків споруди на Гончарівці у 1995 – 2010 рр. знайдено багато уламків керамічних круглих масивних плит. Вони мають мископодібну форму і з опуклого зовнішнього боку прикрашені рельєфними геометричними й рослинними орнаментами, частіше у вигляді розеток, і вкриті поліхромною поливою.

Виявлені фрагменти з наскрізними отворами від цвяхів, якими плити кріпили до стін. На основі знайдених фрагментів вдалося встановити розміри і типологію цих плит за їх декором, а також запропонувати графічні реконструкції трьох типів. За підрахунками диски мали діаметр 40 см. Своїми

архітектурними новаціями й багатством гетьманський палац І. Мазепи в Батурині вирізнявся серед скромного житла козацької старшини, яке додержувалося народних традицій. Досить поглянути на

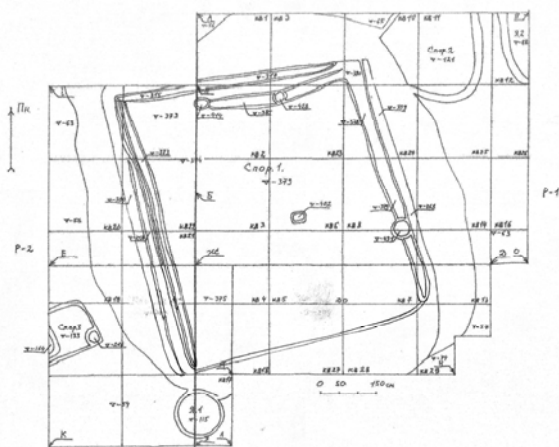

Рис. 5. План котловану флігеля палацового комплексу на Гончарівці по матеріку

невеликий мурований будинок Василя Кочубея у передмісті Батурина Чорна річка. Він має розпланування, близьке до української хати, масивні цегляні стіни, пластичний декор, склепінчасті перекриття, глибокі льохи.

Пряких архітектурних аналогій цьому батуринському палацу І. Мазепи – першої відомої нам світської споруди на Україні, побудованої і оздобленої в цілому за стилем раннього римського бароко, вірогідно, з модифікаціями раннього віленського бароко, – ми не знаємо. Знищення палацу гетьмана І. Мазепи в Батурині перервало один із нових і перспективних напрямів світського будівництва в архітектурі України.

Решта території Мазепиної резиденції на Гончарівці відома нам значно гірше. Поза всякими сумнівами, на території Гончарівки мали знаходитись також різні службові житлові, військові та господарські приміщення, проте на сьогодні вони практично нам невідомі. Шурфування площі садиби на Гончарівці (понад 40 шурфів та 2 траншеї) показало, що заселеною у XVII – на початку XVIII ст. була лише незначна (близько 2,0 га з 9) частина території дворища у радіусі біля 100 м від решток палацу Івана Мазепи. Ймовірно також, що значну частину території садиби дійсно займав сад чи парк, згаданий в описі 1725 р. Повинна була знаходитись тут і площа для проведення відповідних офіційних церемоній.

Шурфовкою 2007 р. на подвір'ї садиби І. Мазепи на Гончарівці було виявлено новий котлован, який досліджувався в 2009 –2010 рр. Він розташований за 36 м на південь від південної стінки палацу І. Мазепи таким чином, щоб головні фасади споруд утворювали одну лінію, паралельну до краю тераси. Після його запливання та закидання практично на цьому ж місці згодом закладалися шурфи з видобутку цегли XVIII – початку XIX ст., але вони були неглибокими і не сягали шарів з великою концентрацією будівельних матеріалів, і тому після декількох спроб більше не поновлювалися. Тим більше, що поряд були руїни палацу І. Мазепи, де цегла та її уламки лежали практично на поверхні. Вірогідно, не лише видобуток цегли з котловану спонукали до закладання шурфів та траншей у палаці та навколо нього (зокрема, і на місці розташування флігеля), а й легенди про незліченні скарби І. Мазепи. Нівелюванню поверхні котловану сприяло і функціонування у другій половині XIX ст. на Гончарівці пасіки П. Прокоповича та його наступника В. Великдана. Знахідка монети 1749 р. в розкопі № 2 підтверджує висновок про утворення цих шарів у XVIII – XIX ст.

З нижніх шарів, що належать до часу загибелі споруди, походять уламки цеглин XVII ст. (з дна) та фрагменти скляних виробів (віконниць, пляшок, кварт тощо). Слід зауважити, що жодного цілого виробу (кахлів, керамічного чи скляного посуду) не знайдено – це результат пограбування споруди під час погрому 1708 р. та подальших відвідин місцевими мешканцями із навколишніх сіл.

Постає питання: який вигляд і яке призначення мала споруда № 1. В ході робіт було висловлене припущення, що споруда № 1 використовувалася взимку як житлова в якості опочивальні гетьмана. Проте подібний характер могло мати і приміщення для проживання гостей гетьмана та фахівців-

іноземців, про яких згадував у своєму листі де Балюз, і чимало яких працювало в Батурині. Велика кількість оплавленого скла свідчить, що в будинку було достатньо парадного скляного посуду для забезпечення належного сервірування стола. Під будівлею існував підкліт із дерев'яним зрубом всередині для зберігання припасів.

Проведені археологічні дослідження дозволяють визначити повні розміри нововиявленої споруди. Котлован флігеля був викопаний з рівня денної поверхні XVII ст. (глибина приблизно -20). Глибина котловану флігеля від рівня денної поверхні XVII ст. сягає 3,5 м, що перевищує глибини котлованів для традиційних підклітів дерев'яних будинків мешканців Батурина. Після розбирання конструкції у другій чверті XVIII ст. розпочалася ерозія стінок котловану, і, як наслідок, котлован на рівні материка дещо збільшився в розмірах і втратив прямі обриси своїх стін. Плеча на місці котловану на рівні материка становила 10,5 x 10,0 м. До початку ерозії стін котлован мав розміри близько 9 x 9 м. Подібні споруди з підклітами поряд із церквою існували і на подвір'ї садиби І. Мазепи на Любецькому замку (Мазепина гора), що зафіксовано в звітах Б.О. Рибаківа за 1957 – 1960 рр.

Судячи зі стратиграфії, заповнення котловану формувалося в кілька етапів, що тривали досить довго. Знахідки монет в котловані флігеля можуть вказати на час проведення перших нівелювальних робіт. З розкопів №№ 1 – 2 походять кілька монет XVII ст. та одна деньга 1749 р. Монета 1749 р., що була в обігу, вірогідно, і у другій половині XVIII ст., знайдена в кв. 22 на глибині -90. Таке розташування знахідки пов'язує її з північно-західним краєм шару темно-сірого супіску з включенням уламків цеглин – слідами першого нівелювання котловану. Таким чином, засипка котловану і перше нівелювання відбулося за часів гетьмана К. Розумовського (саме на цей час припадає період обігу монети 1749 р. випуску). Котлован флігеля був засипаний будівельним сміттям і зрівняний. Є ще кілька монет XVII ст., що потрапили до котловану флігеля на розкопі № 2: це півторак Сигізмунда і боратинка XVII ст. (і перша, і друга були в обігу наприкінці XVII – на початку XVIII ст.). Півторак походить з шарів нижче першого нівелювання (кв. 2, глибина -107), а боратинка (глибина -262) – із нижньої частини заповнення котловану і відноситься до власне заповнення котловану флігеля. Не можна виключати, що півторак потрапив до шарів засипки котловану з території подвір'я.

В кількох місцях фіксуються сліди від струхлих колод зрубу (в західній частині стратиграфії по осі схід – захід). Після встановлення зрубу пазухи між ним та стінками котловану були засипані глиною. В нижній частині заповнення котловану немає жодних вугликів і міститься незначна кількість уламків цеглин та знахідок (скла більше, ніж кераміки). З цього випливає, що споруда не була спалена під час погрому 1708 р., а лише пограбована та покинута.

Під час розбирання палацу частина непридатних для вторинного використання будівельних матеріалів була скинута до котловану флігеля, рештки якого являли собою в середині XVIII ст. величезну яму, що утворилася після розбирання зрубних стін споруди.

Котлован викопувався в надзвичайно міцному масиві різнокольорової глини. По мірі заглиблення він суттєво звужувався, порівняно з його розмірами на верхніх рівнях – до 7,25 x 7,7 м (до розмірів заготовленого зрубу), під нижні вінці якого були викопані канавки, що обмежують внутрішній простір розмірами 6 x 6,5 м (Рис. 5). В канавках є ямки діаметром до 0,55 м, що могли бути пов'язаними з підтримкою сходів до підвальної частини флігеля чи з розподілом його внутрішнього простору. В дні споруди є невелика підквадратна (0,3 x 0,4 м) ямка глибиною 0,2 м, що могла використовуватися як стовпова. З опису стратиграфії заповнення споруди випливають такі попередні висновки:

1. В будинку існував великий підкліт значних розмірів, нижнє заповнення якого казує на її багате оздоблення, як-то: наявність скляних віконниць, полив'яні плитки підлоги, полив'яні кахлі від печей.

2. Будинок було пограбовано і розібрано після подій 1708 р. (скоріш за все, у першій половині XVIII ст.). Стінки напівпорожнього котловану тривалий час руйнувалися й замивалися.

3. Під час розбирання стін палацу І. Мазепи на цеглу частина побитих матеріалів, що заважали процесу і були малоприслатні для вторинного використання, були скинуті до западини котловану флігеля. Після цього територія навколо залишків палацу була прибрана і знівельовано западину котловану флігеля. Судячи зі знахідки монети 1749 р., це відбулося у другій половині XVIII ст. за часів К. Розумовського. Аналіз цеглин з фундаментів південного флігеля на Теплівці, отриманих в ході досліджень 2005 р., дозволяє висловити припущення про проведення частини робіт з розбірки палацу І. Мазепи на Гончарівці наприкінці XVIII ст., коли залишки його стін, що простояли понад 80 років без даху, стали майже повністю непридатними для реконструкції.

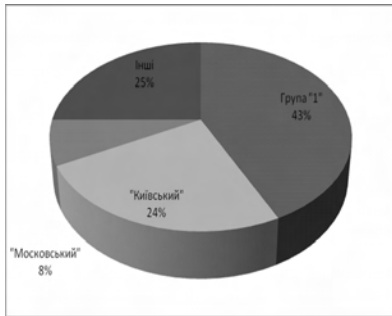
4. З часом заповнення котловану ущільнюється, і до ями потрапляють різні залишки, в тому числі і від згорілої споруди XIX ст. Скоріш за все, під час існування на Гончарівці пасіки П. Прокоповича та його наступника С. Великдана, котлован знову був зарівнений. Ущільнення заповнення призвело до появи нової западини, і вже у XIX – XX ст. в ній закладається кілька ям та траншей з видобутку цегли. Нечисленна кількість цеглин та значна глибина їх залягання призводять до припинення її вибирання.

5. Надалі площа садиби І. Мазепи використовується під оранку та сад.

За 2 м на захід від котловану, ближче до південно-західного його кута, досліджені залишки фундаментів східців, що вели до першого поверху флігеля. Простежується подібність в облаштуванні входів до мурованого палацу І. Мазепи і флігеля, що розташовувалися за однією схемою.

Якщо порівнювати колекції матеріалів із розкопів на котлованах палацу І. Мазепи та флігеля, то помітна хоча і несуттєва, але наявна різниця. Так, колекції кахлів різняться лише тими типами, що потрапили до котлованів обох споруд випадково, тоді як основний набір кахлів тотожний. Аналіз стратиграфії котловану флігеля дозволяє говорити, що майже всі будівельні

матеріали (кахлі, цегла, плитка тощо), що трапилися в ньому, походять з руїн палацу І. Мазепи, розташованого за 36 м на північ від флігеля. Якщо порівнювати набори кахлів з розкопок палацу та флігеля, то впадає у вічі значна подрібненість матеріалів у котловані палацу в порівнянні із заповненням підкліту флігеля.

В процесі робіт на розкопі відбувався обмір знайденої цегли. Всього було обміряно 217 одиниць, з них: 7 цілих цеглин, 169 – зі збереженими шириною та товщиною, 10 – зі збереженими товщиною та довжиною, 29 – зі збереженою товщиною, 2 цеглини нестандартних розмірів (15,5 x 15 см). Переважна більшість цеглин має товщину 5 – 6 см та ширину 14 – 18 см. Вказані параметри відповідають стандартам цегли “київського” типу (16 – 18,5 x 5 – 6 см) та умовної групи “1” (4,5 – 6,5 x 14– 15,9 см). Обмір цілих цеглин показав, що за параметрами “ширина – товщина” 3 з 7 екземплярів відповідають “київському” стандарту, їх довжина 30,5 – 31 см.

Розділимо увесь обсяг цегли за стандартами.

Згідно наведеної діаграми, “київський” та “московський” стандарти в сумі складають лише біля третини усієї цегли. Найбільшу питому вагу має цегла, що належить до умовної групи “1” та має середні між вказаними типами розміри. Також значну частку в колекції складають цеглини, параметри яких переважно більші за розміри названих трьох типів. Не виключено, що ці цеглини виготовлялися місцевими майстрами, котрі гірше орієнтувалися в існуючих стандартах.

Цікавою рисою зібраної колекції будівельних матеріалів є велика кількість керамічної плитки підлоги зі звуженими донизу краями, шестикутної форми із двома близькими до прямих і чотирма тупими кутами. Знайдена і подібна до неї цегла, але більшої товщини, і без звуження розмірів донизу. Серед знахідок присутня плитка підтрикутної форми з напівкруглими довгими краями та тонка плитка підлоги, вкрита блакитною поливою. Ці знахідки об’єднують флігель і палац і в процесі робіт дозволили висловити думку про приналежність цегляного бою з котловану до решток палацу. В будь-якому випадку, споруда № 1 та палац співіснували в часі і належали до забудови подвір’я садиби І. Мазепи на Гончарівці.

Література

1. Коваленко В., Моця О., Ситий Ю. Садиба І. Мазепи на Гончарівці в Батурині // Людина, суспільство, культура: історія та сучасність. – Чернігів, 1996.
2. Коваленко В. Батурин – гетьманська столиця // Mazinga e il suo tempo: Storia, cultura, società (Mazinga and his time: History, culture, society) / Ed. G. Siedina. – Alessandria, 2004. – P. 209 – 210.

3. Ленченко В. Палац гетьмана Івана Мазепи в Батурині // Пам'ятки України. – 2003. – № 3.
4. Величко С. Літопис. / Переклад В. Шевчука. – К., 1991.
5. Мазепина книга. – Чернігів, 2005.
6. Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах. 1687 – 1709.—Київ-Полтава, 1995.
7. Радишевський С., Свербигуз В. Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі бароко. – К., 2006.
8. Коваленко В., Мезенцев В., Моця О., Ситий Ю. Батурин археологічний //Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 295-ї річниці з дня смерті гетьмана України Івана Мазепи та 10-річчя заповідника «Гетьманська столиця». – Ніжин, 2006.
9. Національний музей Швеції в Стокгольмі. Tessian-Harleman Collection. – Vol. THS 9076 – 25:III. - Building, Baturin; Halstron B.H. Russian Architectural Drawings in the Nationalmuseum. – Stockholm, 1963.
10. Мезенцев В., Коваленко В. Реконструкція архітектурних пам'яток та розкопки у Батурині в 2006 р. //Гомін України. – Рік LIX. № 11 (3213). – Торонто, 12 березня 2007 р.
11. Коваленко В.П., Мезенцев В.І., Ситий Ю.М. Резиденція гетьмана Івана Мазепи на Гончарівці в Батурині //Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. – Чернігів, 2008. – Вип. 52.
12. Ленченко В. Резиденція гетьмана Івана Мазепи в Батурині // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 295-ї річниці з дня смерті гетьмана України Івана Мазепи та 10-річчя заповідника «Гетьманська столиця». – Ніжин, 2006.

Людмила Мироненко (Київ), студентка МП
«Археологія та давня історія України» НаУКМА

Споруда з кахляною піччю на території Батуринської Фортеці (за матеріалами розкопок 2005 р.)

Батурин – містечко на березі річки Сейм, було засноване у 1620-х роках як прикордонний форпост Речі Посполитої. З перенесенням сюди столиці гетьманщини Дем'яном Многогрішним у 1669 р. місто почало активно розвиватися, але найбільшого соціально-економічного розквіту воно досягло за часів правління гетьмана Івана Мазепи (1689 – 1708 рр.).

Широкомасштабні археологічні дослідження Батурина проводяться з 1995 р. і з перервами тривають уже понад п'ятнадцять років. За цей час дослідження були проведені на території більшої частини середньовічного міста: Литовському Замку (Цитаделі), Фортеці, Посаді, садибі В. Кочубея на Чорній річці, замиській резиденції гетьмана І. Мазепи на Гончарівці та замиському Крупицько-Батуринському Свято-Миколаївському монастирі.

Власне містом можна вважати Фортецю, яка за описом 1654 р. згадується як посад. Згідно з цим описом відомо, що «около посаду с трех сторон к озеру, сделан город земляной вал, в том земляном городе сделаны три вороты – проездные; – глухих напольных башен – 6» [3, 10]. Завдяки гарній збереженості земляних конструкцій, укріплення і досі можна чітко локалізувати на місцевості.